

פסול גרוטאות והכשר מנורה חלולה לשיטת הרמב"ם

א. פתיחה

ב. רמב"ם וערוה"ש: פסול גרוטאות גם בשאר מתכות

ג. ליקוטי הלכות ומלבי"ם: מדוע לפסול גרוטאות במנורת שאר מתכות?

ד. דברי הרמב"ם על הכשר מנורה 'חלולה'

ה. פירושי הראשונים למילה 'מקשה'

ו. יישוב שיטת הרמב"ם

ז. סיכום

א. פתיחה

בברייתא שהובאה במסכת מנחות (כח ע"א) צוינו כמה הבדלים בין מנורה העשויה מזהב לבין מנורה העשויה משאר מתכות:

"ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה". באה זהב – באה ככר; אינה באה זהב – אינה באה ככר. "גביעיה כפתוריה ופרחיה": באה זהב – באה גביעים כפתורים ופרחים; אינה באה זהב – אינה באה גביעים כפתורים ופרחים... "וזה מעשה המנורה מקשה זהב": באה זהב – באה מקשה, אינה באה זהב – אינה באה מקשה.

אם כן, מנורה שאינה עשויה מזהב אינה צריכה לבוא מכיכר זהב, אין צריך לעשות בה גביעים ופרחים ואין הכרח לעשותה מקשה זהב.

בברייתא שהובאה שם בתחילת הסוגיה נאמר גם כי "עשאה מן הגרוטאות – פסולה, משאר מיני מתכות – כשרה"; אלא שלא נתבאר בדיוק מהן אותן גרוטאות והאם נאסרו גם במנורה משאר מתכות.

במאמר זה נבקש לעיין בדין פסול גרוטאות במנורה ובטעמו: נבחן האם פסול גרוטאות שייך רק במנורה העשויה זהב (כשם שדיני מקשה, כיכר וגביעים ופרחים קיימים רק במנורת זהב) או שמא גם כאשר המנורה עשויה משאר מיני מתכות אסור לעשותה מגרוטאות (כשם שחובה לעשותה שבעה קנים). כדי לעמוד על אופיו של הדין נעיין גם בדינה של מנורה חלולה.

ב. רמב"ם וערוה"ש: פסול גרוטאות גם בשאר מתכות

הרמב"ם פסק כי אין לעשות מנורה מגרוטאות גם אם היא עשויה משאר מתכות, וכתב (הל' בית הבחירה ג, ה): "ואין עושין אותה לעולם מן הגרוטאות, בין שהיתה שלזהב ובין שהיתה שלשאר מיני מתכות".

כך כתב גם בעל ערוך השולחן העתיד (הל' בית המקדש, סימן ו, אות ב) ודייק זאת מלשון הברייתא. לדבריו, מנורת זהב אין לעשות אפילו מחתיכות גדולות שהרי יש לעשותה מקשה, וגרוטאות הן חתיכות מתכת קטנות ולכן על כורחנו שפסול גרוטאות מתייחס לשאר מיני מתכות. לדעתו, לכן נקטה הברייתא לשון "עשאה מן הגרוטאות פסולה, משאר מיני מתכות כשרה", דהיינו כדי להשמיענו שבגרוטאות בכל מקרה פסול אפילו משאר מיני מתכות.¹

בהמשך דבריו (שם, אות ט) הביא הערוך-השולחן-העתיד סיוע לדבריו מלשון הספרי (בהעלותך, טא):

"מקשה היא" עוד למה נאמר? והלא כבר נאמר "מקשה זהב" ומה ת"ל "מקשה היא"? לפי שמצינו בכלי בית עולמים שאם אין להם מין קשה עושים מין גרוטי שומע אני אף במנורה כן ת"ל "מקשה היא" שנה עליו הכתוב לפסול.

לפי ביאורו של הערוך-השולחן, לשון הספרי מתייחסת בהכרח לשאר מיני מתכות, משום שאם הכוונה הייתה לפסול גרוטאות של זהב, הרי כל שאינו מקשה פסול בזהב ולא רק גרוטאות, ועל כורחנו שהפסוק בא לפסול גרוטאות של שאר מיני מתכות. זאת ועוד: לשון הספרי היא כללית ומשמעה שכל מנורה פסולה מגרוטאות, וכן הספרי לומד זאת מהמילים "מקשה היא" שבהן לא מוזכר בפירוש שמדובר במנורת זהב.

ג. ליקוטי-הלכות ומלבי"ם: מדוע לפסול גרוטאות במנורת שאר מתכות?

אולם הדברים אינם כה פשוטים. רש"י (מנחות כח ע"א) פירש את המילה גרוטאות כ"זהב שבור", ומדבריו נראה שפסול גרוטאות מתייחס דווקא לזהב ולא לשאר מיני מתכות; שאם לא כן, היה לו לכתוב "מתכת שבורה" וכדומה.

הליקוטי-הלכות התייחס אף הוא לדינו של פסול גרוטאות בשאר מיני מתכות ותמה על כך מעין דברינו:

מפשטיות הסוגיה משמע לכאורה דיוכל לעשות גם מגיסטרא [=חתיכות מתכת], אבל מדעת הרמב"ם שפסק דלעולם אין לעשות מן הגרוטאות משמע דהוא מפרש אינה באה מקשה היינו רק לענין כשהיה המתכות חלול מבפנים

1. לכאורה אפשר היה לדייק להפך, היינו שהברייתא רוצה ללמדנו שמנורה מגרוטאות פסולה בעיקרון, אך כאשר היא באה משאר מיני מתכות היא כשרה בכל מקרה; ולכן כתבה את הכשר מתכות לאחר פסול גרוטאות. לכאורה אילו הייתה רוצה ללמדנו שגם בשאר מיני מתכות אסור לעשותה גרוטאות, היה לה לומר זאת לאחר הדין של שאר מיני מתכות. לכן נראה שאומנם מן הסברה הברייתא באה ללמדנו בהכרח שגם בשאר מיני מתכות אסור לעשות גרוטאות, שהרי בזהב אפילו חתיכות גדולות אסור וכנ"ל, אך אין לדייק זאת מלשון הברייתא.

דכשרה בשאר מתכות, אבל לעניין גרוטאות לא הקילה התורה בשאר מתכות...
(לקוטי הלכות, ד"ה אינה באה זהב)

הליקוטי-הלכות הקשה מדוע גרוטאות פסולות בשאר מיני מתכות, הלא פסול גרוטאות נלמד מהמילה "מקשה" שבפרשת תרומה, כמפורש בגמרא, ובשאר מיני מתכות אין דין 'מקשה' (וכאמור הגמרא מיעטה זאת מהפסוק "זה מעשה המנורה מקשה זהב": "באה זהב - באה מקשה, אינה באה זהב - אינה באה מקשה").²

בהמשך דבריו, תירץ הליקוטי-הלכות את קושייתו בכך שבהמשך הסוגיה נאמר כי בחצוצרות נפסלו גרוטאות, והחצוצרות הרי היו עשויות מכסף, ואם כן אנו רואים שגם בשאר מיני מתכות יש פסול גרוטאות ומזה נלמד למנורה שגם אותה אין לעשות מגרוטאות - אף בשאר מתכות. לעומת זאת, ההיתר לעשות מנורה שאינה מקשה בשאר מתכות, בהכרח אמור לגבי זה שהיא יכולה להיות חלולה. אך לכאורה קשה טובא על דבריו: הלא בגמרא (כח ע"א) מפורש שגרוטאות כשרות בחצוצרות ודווקא משאר מיני מתכות אסור להכין חצוצרות: "דתניא: חצוצרות היו באים מן העשת מן הכסף, עשאים מן הגרוטאות - כשרים משאר מיני מתכות - פסולים", ואם כן לא ברור כיצד אפשר לומר שמחצוצרות אנו למדים שגרוטאות פסולות במנורת שאר מיני מתכות, וצריך עיון גדול.

המלבי"ם (שמות כה, לא) תמה אף הוא מדוע גרוטאות נפסלו לעשיית מנורה משאר מתכות, וכדי לתרץ קושייה זו הניח ש'מקשה' היא דבר שמכים עליו בקורנס ולכן דבר חלול אינו יכול להיקרא מקשה. המילה 'גרוטאות' לפי המלבי"ם היא דבר המחובר איברים איברים, אפילו אינו חלול, והוא לא נפסל מדין 'מקשה' אלא מדין 'ממנה יהיו' המלמד כי המנורה, גביעה, פרחיה וכפתוריה צריכים להיות מאותה חתיכה ולא מחתיכות נפרדות.

לפי זה ביאר המלבי"ם כי הגמרא אומנם מיעטה שאר מיני מתכות מדין 'מקשה', אך כוונתה רק לומר שיותר לעשותן חלולות, ולכן הרמב"ם פסק שמנורה משאר מיני מתכות כשרה

---

2. לכאורה יש להקשות על ההשוואה שערך בין "גיסטרא" לבין "גרוטאות", שכן יש לומר כי אכן מותר לעשות מנורה מחתיכות מתכת מחוברות כאשר המנורה אינה מזהב, אך מגרוטאות יהיה אסור לעשותה, אך מדבריו נראה כי לדעתו גיסטרא וגרוטה הן אותו דבר. מאידך-גיסא מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (כלים יא, ג) נראה שגרוטאות הן פירווי מתכות שאינם ראויין למלאכה ("מי שעשה כלי משברי כלי או מן הגרוטי הם הברזלים הנשארים מן הכלי לאחר שהזמן מכלה אותן עד שנעשין דקין ונשברין ומתרסקין ועולה חלודה על רובן כלומר מה שדרכו להחליד"), בעוד גיסטרא היא 'שברי כלים' כמו שמשמע בגמרא (גיטה מט ע"א). לפי רש"י (שם) כל שבר שראוי למלאכה נקרא גסטרא, אך לפי הרמב"ם (הל' כלים יח, ח; שם יט, א; שם יט, ט) רק שבר שיכול להכיל משקים נקרא גסטרא. על כל פנים אם מבינים שגרוטאות נפסלו מדין 'מקשה', ובשאר מיני מתכות אין דין 'מקשה', לכאורה צדקו דבריו בעיקר קושייתו.

כשהיא חלולה. לעומת זאת, גם מנורת שאר מיני מתכות אסור לעשות מגרוטאות, כיוון שזה לא נלמד מדין 'מקשה' (האמור רק בזהב) אלא מדין 'ממנה יהיו' (האמור בכל המתכות).

אלא שעל הצעת המלבי"ם ישנן לכאורה קושיות לא מעטות. תחילה יש להקשות על דבריו כי 'מקשה' היא דבר שאינו חלול מדין של חצוצרות: גם בהן נאמר כי הן צריכות להיות 'מקשה' אף שהן ודאי חלולות. שנית, ביאורו למילה 'גרוטאות' תמוה, שהרי הרמב"ם כתב בפירוש המשנה שגרוטאות הן חתיכות קטנות של מתכת (ולא כפירושו של המלבי"ם שהן דבר המחובר איברים איברים).

כמו כן יש להקשות על מה שכתב על גרוטאות: "אומנת חלולה ושוורה בתוכה עד שחלקיו אינן מוקשים ודבוקים בעצמותם". ממה נפשך: אם הבעיה בגרוטאות היא שהן חלולות שבה הקושייה למקומה, שהלוא בשאר מיני מתכות (שאינן בהם דין 'מקשה'), מנורה חלולה כשרה; ואם הבעיה היא שיש כאן שברים, אזי אין צורך לומר שזה חלול, שהרי אפילו לא הייתה חלולה – הייתה פסולה. לבסוף יש לתמוה כיצד הוא אומר שגרוטאות לא נפסלו מדין 'מקשה' אלא מדין 'ממנה יהיו', הרי מפורש בגמרא שזה נלמד מהמילה 'מקשה'.

המלבי"ם הוכיח את דבריו מלשון הספרי לגבי דין 'ממנה יהיו' ובה מצא מקור לאיסור גרוטאות לשיטתו; אולם לכאורה זה כלל לא נאמר על גרוטאות וגם לא על איברים איברים, אלא לרבות את הגביעים והכפתורים שיהיו חלק מהמנורה ולא משהו נפרד.³ מלשון הספרי משמע שמדובר במנורת זהב שרק בה יש גביעים וכפתורים, ואין ללמוד מכך דבר לגבי מנורת שאר מתכות שאין בה דין גביעים וכפתורים.

לבסוף יש להעיר על גרסת המלבי"ם ברמב"ם: "ושל שאר מיני מתכות אם היתה חלולה כשרה". הגרסה לפנינו היא "ושל שאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, ואם היתה חלולה – כשרה"; וכפי שיתבאר לקמן יש אפשרות להבין ברמב"ם שהיתר חלולה אמור אפילו במנורת זהב.

ד. דברי הרמב"ם על הכשר מנורה 'חלולה'

כדי לעמוד על פסול גרוטאות במנורת שאר מתכות, יש לעיין בדברי הרמב"ם לגבי הכשר מנורה חלולה:

במה דברים אמורים בשעשאוה זהב אבל שאר מיני מתכות אין עושין בה גביעים כפתורים ופרחים, וכן מנורה הבאה זהב תהיה כולה ככר עם נרותיה ותהיה כולה מקשה מן העשותות, ושל שאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, ואם היתה

3. לקמן בהערה 11 יתבאר שכהבנת המלבי"ם הבין רבנו הלל את לשון הספרי, אלא שנראה כי הרמב"ם הבין את לשון הספרי כמו שכתבנו כאן.

חלולה כשירה. ואין עושין אותה לעולם מן הגרוטאות בין שהיתה של זהב בין שהיתה של שאר מיני מתכות.
(הל' בית הבחירה ג, ד-ה)

את דברי הרמב"ם "ואם היתה חלולה – כשירה" אפשר להבין בשני אופנים: א. מנורת זהב כשרה כשהיא חלולה; ב. מנורת שאר מיני מתכות כשרה כשהיא חלולה. מלבד השאלה כיצד יש להבין את דבריו, יש לעיין מהיכן נטל הרמב"ם דין זה ומה מקורו, שכן לכאורה לא הוזכר בשום מקום כי מנורה חלולה כשרה.

הערוך-השולחן-העתיד התייחס לעניין זה וכתב:

ודע דהרמב"ם קורא לשאינו מקשה חלולה, ואורחא דמילתא קאמר דמתכיות חלולים בהכרח לעשותם משני חתיכות, אבל ה"ה דאם רק אינם מעשת אחת אפילו אינם חלולים פסולה. וגם לאו כללא הוא דחלולה מוכרח להיות משני חתיכות, שהרי חצצרות צריך לכתחילה מקשה כמ"ש ובע"כ הם חלולים שהרי לתקוע בהן נעשו כמפורש בתורה, וא"א לתקוע כשאינו חלול כמובן.
(ערוך השולחן העתיד, קדשים א, סימן ו אות ו)

הערוך-השולחן-העתיד טען שבדברי הרמב"ם "חלולה" היינו "אינו מקשה" ותמה מדוע כתב הרמב"ם "חלולה" ולא "אינו מקשה". על כך תירץ כי בדרך כלל דבר חלול אינו נעשה מקשה. הערוך-השולחן-העתיד עצמו הרגיש כי אין זה מוכרח שהרי החצצרות צריכות להיעשות מקשה אף שהן חלולות, ואם כן קשה מדוע כתב הרמב"ם "חלולה" בהנגדה ל"מקשה", שכן אם רצונו לומר שמנורת שאר מתכות כשרה כשאינה מקשה, יכול היה לכתוב זאת מבלי להזדקק כלל למונח "חלולה".

בדרכו של הערוך-השולחן-העתיד צעד גם הליקוטי-הלכות ואף הוא כתב ש"חלולה" היא ההפך מ"מקשה", ודברי הרמב"ם מוסבים על מנורה משאר מתכות שכשרה גם כשאינה מקשה:

נראה ברור שהרמב"ם מפרש דמה שאמרה הברייתא מן העשת היינו חתיכה שלמה של זהב ולא מן ריקועי פחים שיהיה חלל מבפנים... ומה דמכשיר הרמב"ם בחלולה היינו דוקא בשאר מיני מתכות דעליה קאי.
(לקוטי הלכות, ד"ה אינה באה זהב)

על דבריו יש לתמוה מעין מה שתמהנו על דברי ערוך-השולחן-העתיד, וכמו כן יש להקשות על הסברו למילה 'עשת', שכן בפירוש המשנה (כלים יא, ג) ביאר הרמב"ם ש'עשת' היא

חתיכת ברזל לא מעובדת,⁴ וזהו רק סוג החומר, אך לכאורה אין זה מלמד על אופן העשייה והשימוש בחומר.

ה. פירושי הראשונים למילה 'מקשה'

1. ר"א בן הרמב"ם ורס"ג

להבנה כי מקשה היא דבר שאינו חלול מצאנו בית אב כבר בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה (שמות כה, יח). על המילה 'מקשה' האמורה בכרובים פירש ראב"ם: "מקשה – אטומים בלי חלול בהם כמו שביאר ר' סעדיה ז"ל, ויתכן שתהיה גזירתו מן 'קשה' כי האטום קשה והנפוח רך".

ראב"ם התבסס אפוא על תרגומו של רס"ג לפסוק זה שבו כתב במקור הערבי: "מצמתה". מדבריו הבין ראב"ם שמשמעות המילה היא דבר אטום ללא חלל. אומנם לכאורה יש להקשות על הבנה זו, שהרי רס"ג נקט מילה זו – "מצמתה" – גם בהקשר לחצוצרות שוודאי היו חלולות, וכעין זה הקשה המהדיר על דברי ראב"ם.

בתרגומו לדברי רס"ג על הכרובים כתב הרב קאפח: "מוצקים שאינם חלולים"; ובהערותיו לפירוש רס"ג (במדבר ח, ד) על המנורה כתב הרב קאפח את הדברים הבאים:

"מצמתה" שלא היו הקנים חלולים. וכן תרגם בשמות כה, לא. ולקמן י, ב [בחצוצרות] תרגם מקשה מצמתה, כי כמו בעברית יש למלה מקשה מובנים שונים. כך גם למלה מצמת בערבית:

א. גוף או בנין שאין בו חלל וזו הכוונה במנורה. וכך תרגם הרמב"ם בפיהמ"ש מדות פ"ו מ"ו אטום 'מצמת'.

ב. כלי שאין בו נקבים בקעים וסדקים אלא כולו שלם בתכלית. ומזה 'מקשה' שבחצוצרות, כדי שיהא קולן צלול.

ג. חי או דומם שכולו גוון ומראה אחד, אומרים על סוס שאין בו בהרות לבנות או שחורות: "מצמת". ודרך רס"ג לחקות את העברית ולתרגם במילים משותפות.

לדברי הרב קאפח, יש כמה משמעויות למילה "מצמתה", ובמנורה אין הכוונה כמו בחצוצרות, אלא דווקא כמו בכרובים – דבר אטום ללא חלל פנימי.

בספר 'מנורת זהב טהור' (פרק יט, עמ' 104) תמה הרב ישראל אריאל שליט"א על פירושו של הרב קאפח:

4. זו לשונו: "ועשת, הוא מטיל ברזל בזמן יציאתו מעפר המחצב, ומזה ברזל עשות, לפני זקוקו על ידי התכתו כמה פעמים ומרקעין אותו עד שיפרדו ממנו גופים רבים הנתלים בו מן המחצב כפי שהדבר ידוע אצל האומנים".

ולא זכיתי להבין מנין למד הרב קאפח לחלק בין 'מצמתה ל'מצמתה': 'מצמתה' שנאמרה במנורה, הכוונה היא לגוף זהב מלא דחוס ואטום, ואילו 'מצמתה' שנאמרה בחצוצרות מדובר בפח כסף חלול כחצוצרה, והכוונה לדפנות שאין בהן נקבים וסדקים?

דומני שגם מי שאין ידיעותיו בערבית מעמיקות, רשאי לשאול על פירושו זה של הרב קאפח: הרי רס"ג מתרגם סתמית – 'מצמתה', זאת, להסברת המילה 'מקשה', הן בענין המנורה והן בענין החצוצרות. רס"ג אינו רומז כי יש שתי משמעויות למלה 'מצמתה', לפיכך, עד שלא פירש את דעתו, ש'מצמתה' שתרגם במנורה, הכוונה לזהב אטום, אין לנו אלא 'מצמתה' במוכן אחד: כשם שהחצוצרות חלולות והדופן מקשה, כך במנורה, המנורה חלולה והדופן מקשה.

אכן יש להעיר על דברי הרב אריאל, שהרי מדברי ראב"ם מוכח שלפחות לגבי הכרובים משמעות המילה 'מצמתה' הינה דבר אטום ללא חלל, ומכיוון שהמציאות מחייבת שהחצוצרות תהיינה חלולות על כרחך צריך לומר שישנן כמה משמעויות למילה 'מצמתה', כפי שבעברית ישנן כמה משמעויות למילה 'מקשה' – בכרובים הכוונה לדבר אטום בלי חלל (וכפי שהוסיף ראב"ם: "אטומים בלי חלל בהם"), ובחצוצרות שהן ודאי חלולות הכוונה למשמעות אחרת.

מאידך-גיסא גם קביעתו של הרב קאפח לגבי "מקשה" האמורה במנורה, אינה יכולה להתבסס על לשון התורה ותרגום רס"ג, שהרי מבחינה לשונית אין הכרח לפרש כך או אחרת.

2. ר' תנחום הירושלמי

במילונו של ר' תנחום הירושלמי (ערך חלל), שבו תרגם לערבית מילים ממשנה תורה לרמב"ם, הובאו הדברים הבאים (מובא כאן הן המקור הערבי, הן תרגומם לעברית):⁵

ודבר מתפורר יש לו חללים כלשהם ואינו כדבר **מוצק** וקשה. ומפני שאותם חללים נכנס בהם האויר לפרקו שיהיו קלים יותר מדבר קשה **ומוצק**, על כן העץ הקשה, **המוצק**, כגון ההבנה – שוקע במים, והאבן הנקבובית האויר נכנס בה והיא צפה על פני המים.

ואלשי אלמתכלכל לה תגאויף מא וליס כאלשי **אלמצמת** אלצלבל ולאגל. אן תלך אלתגאויף ידכאלהא אלהוי לתפרק אגזאה יכון אכף מן אלשי אלצלבל **אלמצמת** אלצלבל, לדלך אלעוד אלצלבל, **אלצם**, כאלאכנוס יגוץ פי אלמא, ואלחגר אלמתכלכל

5. על פי מהדורתה של הדסה שי, אלמרשד אלכאפי: מילונו של תנחום הירושלמי למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשס"ה.

ידאכלה אלהוי פיעום עלי וגה
אלמא...

מדבריו נראה כי השורש 'צם' בערבית משמש במשמעות של דבר מוצק, בהנגדה לחפץ בעל נקבים, כמו עץ קשה בלי נקבים השונה מאבן מנוקבת.

גם מהמשך דבריו נראה שמשמעות המילה 'מצמתה' היא דבר שאינו נבוב:

<p>מגופת החבית שנתחלחלה: התרופפה והתרככה, ואמרו שמוכנו ניקבה ונהייתה נבובה, אחרי שהייתה מוצקה... יימש ויתרופף... והדבר הנקבובי יש בו חללים במידה מה, ואינו כדבר המוצק, ובגלל אותם החללים נכנס בו אויר.</p>	<p>מגופת החבית שנתחלחלה. תכלכלת וארתכת וקיל אן מענאה אנתקבת וצאר להא דגאויף בעד אן כאנת מצמתה... ידוב ויתכלכל... ואלשי אלמתכלכל לה תגאויף מה וליס כאלשי אלמצמת ולאגל תלך אלתגאויף ידאכלה אלהוי –</p>
--	--

תרגום המילה 'מצמתה' בדבריו הוא 'מוצקה', אך מדבריו מבואר שהכוונה לדבר שאינו נבוב מן ההקשר של דבריו לגבי מגופת החבית, מובן שלפעמים מגופת החבית אטומה וסוגרת את חבית היין, אך אם יש בה נקבים נכנס דרכה אוויר ליין.

לענייננו, אם ניקח את המילה 'מצמתה' כתרגום למילה 'מקשה', הרי שמשמעותה היא שהמנורה צריכה להיעשות מחומר מוצק שבו עצמו אין נקבים, אך אין ללמוד מכך שגם לא יהיו חללים בתוך המנורה עצמה. בזאת מיושב מדוע תרגם רס"ג 'מצמתה' גם על חצוצרות שבהן יש חלל פנימי.

ו. יישוב שיטת הרמב"ם

1. 'חלולה' מול 'מקשה', 'גרוטאות' מול 'עשתות'

מכל האמור נראה שכיוון שלמילה 'מצמתה' ישנן כמה משמעויות, לא ניתן לפשוט את שאלתנו דלעיל מנין לרמב"ם שמנורה חלולה פסולה בכך שהמילה 'מקשה' משמעותה דבר בלי חלל פנימי. כפי שהתבאר, גם החצוצרות תורגמו על ידי רס"ג במילה 'מצמתה' אף שיש חלל בתוכן. אומנם בכרובים תרגם רמב"ם את דברי רס"ג 'מצמתה' שהכוונה לדבר אטום ללא חלל, אך אין הכרח שבמנורה הכוונה דווקא כמו בכרובים ולא כמו בחצוצרות.

מעיון בלשון הרמב"ם נראה כי הוא הדגיש שיש הבדל בין המונח 'מקשה' לבין המונח 'עשתות', והבדל זה נוגע גם להבדל בין הדברים הכשרים במנורה העשויה משאר מתכות לבין הדברים המעכבים גם במנורה כזו. הרמב"ם כתב: "וכן מנורה הבאה זהב תהיה כולה ככר עם נרותיה ותהיה כולה **מקשה מן העשתות**", ונראה שכוונתו בביטוי זה היא ש'עשתות'

היא סוג החומר (כאמור, גוש מתכת לא מעובד) ו'מקשה' היא האופן שבו עושים את המנורה.

עד עתה עסק הרמב"ם באופן שבו עושים מנורה לכתחילה, אך בהמשך דבריו הוא עובר למצב בדיעבד כאשר עושים את המנורה משאר מתכות וכך כותב:

ושלשאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, ואם היתה חלולה כשרה,⁶ ואין עושים אותה לעולם מן הגרוטאות, בין שהיתה שלזהב בין שהיתה שלשאר מיני מתכות.

לכאורה אם מנגידים בין האופן שבו תיאר הרמב"ם את עשיית המנורה מזהב, לבין האופן שבו תיאר את עשיית מנורת שאר מיני מתכות, נובע כי 'חלולה' מונגדת ל'מקשה', ו'גרוטאות' מונגדת ל'עשתות'. מדברי הרמב"ם מבואר שמנורת שאר מיני מתכות יכולה להיות כשרה גם כשאינה 'מקשה' אלא 'חלולה', אך דין ה'עשתות' מעכב גם בה ואי אפשר לעשותה מ'גרוטאות' שהן חתיכות מתכת כפי שהתבאר.

לכאורה יש לשאול: מנין לרמב"ם שהמושג 'חלולה' מונגד ל'מקשה'? זאת ועוד: הרי את החצוצרות ציוותה התורה לעשות 'מקשה' אף שהן בהכרח חלולות! ועוד יש להקשות: מנין לרמב"ם שיש הבדל בין דין 'עשתות' לבין דין 'מקשה', האחד מעכב והשני לא?

מדברי הרמב"ם נראה כי המילה 'מקשה' בתורה מלמדת הן על סוג החומר שממנו עשויה המנורה, עשתות, והן את אופן השימוש בו – עשיית חפץ אטום ללא חלל. זוהי המשמעות המלאה של המילה 'מקשה' כפי שהיא מופיעה בתורה, וכפי שמובן מפירושו של ראב"ם לתרגומו של רס"ג בעניין הכרובים. אלא שלעיתים המילה משמשת במשמעות חלקית בלבד, וזהו המצב במנורה: היא צריכה להיות מן העשתות אך יכולה להיות חלולה. גם במנורה עצמה, כאשר היא עשויה משאר מתכות, היא צריכה להיות מן העשתות אך אין חובה שתהיה אטומה ללא חלל.

כך כתב הרב קאפח בפירושו לרמב"ם:

ועוד יש לומר דרבנו סובר דתרי מיני מקשה הוו, חד פירושו קשה לאפוקי שלא יהא בו חלל, וחד לאפוקי גרוטאות, וס"ל לרבנו דהא דאמרינן אינה באה זהב אינה באה מקשה, הינו אם היתה חלולה כשרה, אבל גרוטאות לא אמעוט, ולעולם אף במיני מתכות פוסל גרוטאות.

(פירוש הרב קאפח, הל' בית הבחירה ג, ה, אות ו)

---

6. ברמב"ם הנדפס מתחילה כאן הלכה חדשה, אך בכתבי היד ההלכה ממשיכה עד סוף המשפט.

2. מקור דברי הרמב"ם

אומנם בסוף דבריו כתב הרב קאפח שדין זה, כלומר הכשר חלולה בשאר מתכות, לא נזכר בגמרא, אך נראה שמקור דברי הרמב"ם בברייתות שהובאו במסכת מנחות, ובסוגיית הגמרא שם.

בברייתא במנחות (כח ע"א) נאמר:

תנו רבנן: מנורה היתה באה מן העשת ומן הזהב, עשאה מן הגרוטאות – פסולה, משאר מיני מתכות – כשרה.

כלומר ישנם שני דינים עיקריים במנורה: 'עשת' ו'זהב', דהיינו איכות החומר וסוג החומר. בהמשך מורה הברייתא שסוג החומר אינו מעכב אך איכותו כן מעכבת. על כך שאלה הגמרא: מנין לנו שדין 'עשת' מעכב ודין 'זהב' אינו מעכב? תשובתה נסמכת על דרשת הפסוקים.

בהמשך מביאה הגמרא ברייתא נוספת המלמדת שמנורה משאר מיני מתכות אינה חייבת לבוא 'מקשה'. מכיוון שאנו יודעים שמנורה חייבת לבוא מן העשת ואינה יכולה להיעשות מגרוטאות, אפילו בשאר מיני מתכות, בהכרח שהברייתא באה למעט מצב ביניים המותר בשאר מתכות ואסור בזהב.

נראה שמכאן למד הרמב"ם את דינו: מצב הביניים הזה הוא מנורה חלולה, שמצד אחד באה מן העשתות, אך מצד שני היא אינה לגמרי 'מקשה' כיוון שהיא איננה אטומה.

3. שיטת הרמב"ם בחצוצרות

נראה שבדרך זו צעד הרמב"ם גם בנוגע לחצוצרות שעליהן כתב (הל' כלי המקדש ג, ה) "החצוצרת היתה נעשית מן העשת שלכסף", ולא נקט את המילה 'מקשה' כיוון שהחצוצרות חלולות ואינן מקשה לגמרי. אומנם בתורה נאמר על החצוצרות "מקשה", אך נראה שהרמב"ם הבין שדברים אלה נאמרו רק לעניין איכות החומר, עשתות, ולא לעניין אופן המלאכה; ולכן לא הזכיר בחצוצרות את המילה 'מקשה' שמשמעותה דבר אטום ללא חלל בתוכו. הרמב"ם ביקש להימלט מהקושי שיכול להיווצר מהמשמעויות השונות של המילה 'מקשה' ולכן לא הזכירה כאן.

מכלל דברינו עולה שיש הבדל בין הדין לכתחילה של המנורה, מקשה⁷ וזהב, לבין הדין לכתחילה של חצוצרות – עשת וכסף. כמו כן עולה מהם כי יש הבדל בין דין בדיעבד של

7. דין זה לא הוזכר במפורש בברייתא הראשונה, שמפרטת את דיני הלכתחילה במנורה, כיוון שדבר זה פשוט בתורה ומעכב גם בשאר מיני מתכות – שאינן באות גרוטאות. העובדה שדין זהב הוזכר בברייתא אף שהוא מפורש בתורה, היא רק לשם הבהרה שלכתחילה צריכה לבוא זהב, אך בדיעבד כשרה גם בשאר מיני מתכות.

מנורה, חלולה ושאר מתכות, לבין דין בדיעבד של חצוצרות – גרוטאות אך רק כסף ולא שאר מתכות.

4. ביאור מרכבת המשנה כפירושו

למעשה כפירושו כבר כתב המרכבת-המשנה (חעלמא):

וכל הולך ישר יראה דרבנו מפרש הא דקאמר בגמ' "באה זהב באה מקשה, אינה באה זהב אינה באה מקשה" לאו למימרא דאיננה באה מן העשת, דהרי עשת מעכב, אלא דענין 'מקשה' מתפרש שיהיה מן העשת, גם מתפרש שתהיה אטומה בלא חלל, הילכך שדינן הויה ועיכובא דמקשה שיהיה מן העשת, ומיעוטא דבאה זהב באה מקשה שאוטם איננו מעכב ורשאי להיות חלולה. וזה מוכרח בפשט הברייתא דמעיקרא קאמר דעשת מעכב ואח"כ קאמר דמקשה אינו מעכב. ואף על גב דעשת ואוטם תרוויהו ילפינן מתיבת מקשה אפ"ה מסתברא דעשת מעכב טפי דמן הגרוטאות א"א לעשות מקשה אטום כלל.

מדבריו עולה שלמילה 'מקשה' שני מובנים: ברייתא אחת מלמדת שאחד המובנים מעכב ופוסלת גרוטאות; וברייתא שנייה מלמדת שאחד המובנים אינו מעכב בשאר מתכות ומכשירה מנורה חלולה. המרכבת-המשנה הוסיף מסברה שחכמים הבינו כי דין 'עשת' מעכב יותר מאשר 'דבר אטום' משום שכאשר עושים דבר מסוים מן הגרוטאות אזי לא מתקיים בו 'עשת' וגם לא מתקיים בו 'דבר אטום', שכן אי אפשר לעשות דבר אטום מגרוטאות. לכן מן ההכרח שגרוטאות פסולות במנורה, ודבר שאינו אטום כשר משום שלפחות מתקיים בו דין 'עשת'.

לבסוף יש להעיר כי האבחנה בין מובנים שונים של 'מקשה' עולה גם מדיוק בלשון הפסוקים. בפסוק בפרשת תרומה נאמר 'מקשה תעשה המנורה' (שמות כה, לא) ומשתמע ממנו שזוהי הגבלה כללית לכל סוגי המנורות, ומכאן למדה הגמרא שגרוטאות מעכבות בכל אופן – וגם במנורת שאר מתכות (שהרי הכשר שאר מתכות נלמד מהמילה 'זהב' שבפסוק זה בכלל ופרט כמפורש בגמרא). לעומת זאת, בפסוק בפרשת בהעלותך נאמר "וזה מעשה המנרה מקשה זהב" (במדבר ח, ד) וכאן למדנו כי יש הגבלה מיוחדת של האמורה רק בזהב: שהמנורה אינה יכולה להיות חלולה.

5. היבטים נוספים בשיטת הרמב"ם

לפי האמור נראה שהרמב"ם לא ראה בעיה במנורה העשויה מכמה חתיכות, שכן לפי הסברו אין משמעות המילה 'מקשה' חתיכה גדולה אחת. לדעתו, בברייתא מפורש שהמילה 'מקשה' ממעטת גרוטאות, דהיינו את סוג החומר, אך לא מפורש בה שמנורה צריכה להיעשות דווקא מחתיכה אחת גדולה. ואכן, גם כאשר המנורה עשויה מכמה חתיכות, כל חתיכה יכולה להיות עשויה מן העשת ואין בכך כל סתירה לדין 'מקשה'. בחצוצרות נאמר שהן

צריכות לכתחילה להיעשות מקשה, אך מסתבר לומר שהן נעשו מכמה חתיכות, משום שלא ברור כיצד ניתן ליצור משהו חלול מחתיכה אחת.

גם מדין של מנורת בית חשמונאי ראיה לטענתנו כי אין פסול במנורה העשויה מכמה חתיכות, שהרי מנורה זו נעשתה משיפודין של ברזל, ובהכרח מדובר בכמה חתיכות.⁸ לפי האמור, הרמב"ם לא למד שזוהו מצב הביניים שאותו הכשירה הברייתא בשאר מיני מתכות, כיוון שאין משמעות זו כלולה במשמעות המילה 'מקשה'.

6. יישוב הספרי וברייתא דמלאכת המשכן לפי הרמב"ם

כפי שהתבאר, נראה שלשיטת הרמב"ם פירוש המילה 'מקשה' אינו 'חתיכה אחת'; אלא שעדיין עלינו להבין כיצד פירש הרמב"ם את הדרישה "ממנה יהיו" (שמות כה, לא) שהרי באופן פשוט הכוונה היא שהמנורה תהיה כולה חתיכה אחת, וכך הבין גם המלבי"ם דרישה זו.

יתר על כן, כך מצאנו במפורש בדברי הספרי:

"עד ירכה עד פרוחה" – אין לי אלא ירכה ופרחה גביעה כפתוריה ופרחיה מנין ת"ל "ועשית מנורת זהב טהור" וגו' (שמות כה, לא) או יעשה איברים איברים ת"ל "ממנה יהיו". (ספרי במדבר, פיסקא סא)

בדברי הספרי מפורש כי יש איסור לעשות את המנורה מחתיכות נפרדות, והוא נלמד מהמילים "ממנה יהיו" שמשמעותם שהמנורה תהיה כולה יחידה אחת. כך נראה גם מלשון הברייתא דמלאכת המשכן: (פרק ט): "שומע אני שיעשה איברים ויחברם לה [ת"ל ממנה יהיו]". אם כן, כבר בעשיית המנורה צריך לעשות את כל המנורה כיחידה אחת.

הרב ישראל אריאל (מנורת זהב טהור, עמ' 98) פירש שכוונת הספרי היא שאין לעשות את המנורה מחלקים מתפרקים, אלא מחלקים מחוברים חיבור קבוע; אך יש לתמוה על פירוש זה, משום שלא מצאנו בחז"ל לשון 'איברים איברים' בהקשר לחלקים שאפשר לפרקם ולהרכיבם, ובכל מקום המשמעות היא פשוטה – חלקים נפרדים.⁹ לו היו חז"ל

8. עוד יש להעיר מדברי הפסיקתא רבתי (רפ"ב): "נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות". מלשונה נראה שהשיפודים היו חלולים, וכן דייק הקרית-מלך על הרמב"ם כאן.

9. כלשון המפורסמת על השעיר המשתלח ש'נעשה איברים איברים' (משנה, יומא ו, ו) או תיאור האיסור להביא בהמה שחווה מן השדה בבת אחת, אך מותר להביא "איברים איברים" (משנה, ביצה ג, ג). כך למדנו גם בדין אישה המקשה לילד שחוחכים את עובריה "איברים איברים" (משנה, אהלות ז, ו).

רוצים לומר שיש איסור לעשות מנורה מתפרקת היה להם לנקוט לשון 'מנורה של פרקים' שמשמעותו בכל מקום 'חלקים מתפרקים'.¹⁰

על הצעתו של הרב אריאל יש להקשות מזווית נוספת: אפשר שבלשון הספרי אפשר לפרש כדבריו, אך לשון הברייתא דמלאכת המשכן מפורשת יותר ובה מבואר כי המנורה נעשית כולה יחד ולא כאיברים שמתחברים לאחר מכן. מלשונה משתמע שיש איסור לעשות כך אפילו אם מחברים את האיברים באופן שהם לא מתפרקים. לכן נראה להציע הצעה אחרת ליישוב שיטת הרמב"ם עם הספרי.

בפסוק בספר שמות נאמר "ועשית מנרת זהב טהור, מקשה תעשה המנורה ירכה וקנה, גביעה כפתריה ופרחיה ממנה יהיו". מקריאה פשוטה של הפסוק היה אפשר להבין שדין 'מקשה' נאמר רק על ה"מנורה ירכה וקנה", אך בתחילת הדרשה בספרי הורחב דין מקשה גם לגביעים, כפתורים ופרחים שנאמרו בסוף הפסוק. בסופו של הפסוק נאמר "ממנה יהיו" אך דין זה מוסב לפי הספרי רק על הגביעים, הכפתורים והפרחים שהוזכרו בסמוך לו. נראה אפוא שהספרי ביקש ללמד שבגביעים, בכפתורים ובפרחים ישנו דין מיוחד המלמד כי הם צריכים להיות חלק אחד מן המנורה,¹¹ ואין לעשותם בנפרד מקני המנורה ואז לחברם אליהם. אולם אין דין כזה ביחס ל"מנורה ירכה וקנה", והם יכולים להיות עשויים מיחידות נפרדות.¹²

לשיטת הרמב"ם, כוונת הספרי היא שהגביעים, הכפתורים והפרחים יהיו יחידה אחת עם הקנים. למעשה, כל נושא הדרשה בספרי הוא הגביעים הכפתורים והפרחים: בתחילה מרבים אותם לדין 'מקשה', ואחר כך מלמדים שאין אפשרות לעשותם מאיברים נפרדים.

מכלל הדברים מובן שכוונת המילה "מקשה" לפי הספרי אינה 'יחידה אחת', שכן אחרת לא היה לו לומר בסוף שהגביעים והפרחים אינם יכולים לבוא איברים איברים, שהרי כבר נאמר ששייך גם בהם דין מקשה. באופן זה ניתן להסביר גם את לשון הברייתא דמלאכת המשכן: אחר שהתרבו הגביעים והכפתורים לדין מקשה, הוצרכה הברייתא ללמדנו שאין עושים אותם בנפרד מקני המנורה, אלא עשייתם היא יחד עם הקנים.

10. לדוגמה: "מספורת של פרקים" (שבת מח ע"ב); "שולחן של מקדש של פרקים" (פסחים קט ע"ב); "מנורה של פרקים" (ירושלמי, ביצה ב, ו).

11. הרב כשר (תורה שלמה, פרשת תרומה, סוף הערה קצה) כתב שיתכן להבין שרק הגביעים והפרחים שבקנה המנורה האמצעי צריכים להיעשות כחלק ממנו, אך אין דין כזה בגביעים והפרחים שבשאר הקנים.

12. בפירושו על הספרי כתב רבנו הלל (ד"ה או יעשה איברים): "כלומר אע"ג דהוויין מעשה אומן מעשה קורנס, יעשה לקנה וגביעה ולכפתוריה איברים וידבקם". ובהמשך כתב (ד"ה תלמוד לומר ממנה יהיו): "שממנה היה מוציא קנה גביעה כפתוריה ופרחיה בקורנס". מדבריו מוכח שהבין את הספרי שלא כהבנה זו, אלא שבאמת כל המנורה נעשית כיחידה אחת.

ז. סיכום

הברייתא במנחות פוסלת מנורה הבאה מן הגרוטאות ומכשירה מנורה הבאה משאר מיני מתכות. הרמב"ם הבין שפסול גרוטאות שייך גם במנורה העשויה משאר מיני מתכות, ויש סיוע לדבריו מן הספרי. אומנם מלשון רש"י משתמע שפסול גרוטאות שייך רק במנורה העשויה מזהב.

כמה אחרונים התקשו בדעת הרמב"ם על פי סוגיית הגמרא במנחות, שלימדה כי בשאר מיני מתכות אין דין מקשה, ובברייתא למדו פסול גרוטאות מן המילה "מקשה", ולפי זה גרוטאות אמורות להיות כשרות בשאר מיני מתכות.

המלבי"ם תירץ ש"מקשה" פירושו דבר שאינו חלול, ורק מדין זה התמעטה מנורה העשויה משאר מתכות, אך גרוטאות נפסלו במנורה כזו מדין 'ממנה יהיו'; להבנתו, גרוטאות היינו דבר העשוי איברים איברים. אכן לכאורה דבריו קשים: הן הבנתו שגרוטאות נפסלו מדין 'ממנה יהיו' שלא כמפורש בגמרא, הן טענתו שגרוטאות הן דבר העשוי איברים איברים שלא כמפורש בפירוש המשנה לרמב"ם.

הרמב"ם הכשיר מנורה חלולה, אך לא ברור האם דין זה אמור גם לגבי מנורה העשויה מזהב, וכן לא ברור מהו מקור דין זה. כמה אחרונים (מלבי"ם, ערוך השולחן העתיד, ליקוטי הלכות) הבינו ש'חלולה' היא ההפך של 'מקשה', וכוונת הרמב"ם היא למנורת שאר מתכות – כלומר מנורת זהב חלולה פסולה. אך לכאורה בדבריהם לא התבאר די הצורך מהו מקורו של דין זה.

מקור להבנה זו אפשר למצוא בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם על התורה, שביאר בשם רס"ג את המילה 'מקשה' שנאמרה בכרובים כדבר אטום בלי חלל בתוכו. אומנם במקור הערבי כתב רס"ג 'מצמתה' ומילה זו נאמרה גם על חצוצרות שהן ודאי חלולות, אך הרב קאפח ביאר שיש כמה משמעויות למילה 'מצמתה'. מכל מקום עדיין אפשר להבין את המילה 'מצמתה' שנאמרה על מנורה במשמעות שמתאימה גם לדבר חלול כמו בחצוצרות, וממילא אין מקור להבנה שמנורה זהב חלולה פסולה. גם ממילוננו של ר' תנחום הירושלמי נראה שמשמעותה של המילה 'מצמתה' היא דבר מוצק ללא נקבים, אך לא בהכרח שבו-עצמו אין חלל פנימי גדול, ואם כן קשה לפשוט את הספק בנידון-דין מעצם התרגום של המילה 'מקשה' ל'מצמתה'.

דיוק בלשונו של הרמב"ם מלמד כי הוא הבדיל בין המונח 'מקשה' לבין המונח 'עשתות' ופירש ש'מקשה' היינו אופן העשייה של המנורה (לא חלולה), ו'עשתות' היינו איכות החומר שממנה עושים את המנורה (גוש זהב אחד ולא גרוטאות). במנורת שאר מתכות אין דין 'מקשה' ולכן מותר לעשותה חלולה; אך יש בה דין 'עשתות' ולכן אסור לעשותה מגרוטאות.

פסול גרוטאות והכשר מנורה חלולה לשיטת הרמב"ם

עוד ראינו כי הרמב"ם הבין ששני דינים אלה כלולים במילה 'מקשה', וכי לפעמים למילה 'מקשה' ישנה משמעות מצומצמת כמו בחצוצרות וכן במנורת שאר מתכות.

לשיטת הרמב"ם, הבחנה זו נלמדת משתי הברייתות שהתייחסו למקשה: באחת נאמר שגם בשאר מתכות יש דין 'מקשה' ולכן מנורה העשויה מגרוטאות פסולה; ובאחרת נאמר שבשאר מתכות אין דין 'מקשה' ולכן היא יכולה לבוא גם חלולה. עוד ראינו כי הבדל זה, בין 'מקשה' ל'מקשה', עולה גם מדיוק בפסוקים: מחד-גיסא נאמר כי 'מקשה תיעשה המנורה' ודין זה אינו מוסב במפורש רק על מנורת זהב (המילה "זהב" אינה צמודה למילה "מקשה"); מאידך-גיסא נאמר "וזה מעשה המנורה מקשה זהב" ומשמע שיש דין מקשה מיוחד בזהב.

נוסף על כך, נראה שהרמב"ם הבין (בשונה מרש"י ורבנו הלל) כי 'מקשה' אין פירושו שכל המנורה עשויה מחתיכה אחת גדולה, אלא שהיא עשויה זהב אטום וקשה ללא חלל בתוכו.

למסקנה נראה שמנורה העשויה מזהב חייבת להיות מקשה לפי המשמעות המלאה של מילה זו, ולכן צריכה להיעשות מגושי זהב טהורים ('עשתות') ולא מחתיכות ושאריות של זהב ('גרוטאות'); וכן צריכה להיות אטומה ללא חלל פנימי. לעומת זאת, מנורה הבאה משאר מתכות צריכה להיות 'מקשה' רק במשמעות של גושי מתכת ולא גרוטאות, אך אין בעיה לעשותה מקנים חלולים.

לגבי השאלה האם המנורה עצמה צריכה להיות מחתיכה אחת או מכמה חתיכות, נראה שכיוון שנחלקו בכך הראשונים, אזי במנורה העשויה מזהב יש להחמיר לעשותה מחתיכה אחת כדעת רש"י ורבנו הלל ולא כדעת הרמב"ם; אך מנורת שאר מיני מתכות אפשר לעשות מכמה חתיכות, משום שבה אין דין 'מקשה' מעכב כמו במנורת זהב, וכפי שמפורש לגבי מנורת בית חשמונאי.

